

УДК 631.147

Шкабара Т.Л.

*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри товарознавства та маркетингу
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету*

Остапенко А.Ю.

*кандидат економічних наук, науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБНИЦТВА ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОГО АГРАРНОГО ПРОДУКТУ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті актуалізуються проблеми щодо розвитку вітчизняного аграрного господарювання на принципах поєднання економічних та екологічних доміант з одночасними дієвими механізмами їх регулювання. Акцентується увага до перспектив функціонування агрогосподарських комплексів, інтеграції взаємодій у розвитку агроекологічної системи за складовими ресурсовикористання та ресурсовідтворення. Розглядаються питання забезпечення умов виробництва екологічно чистого аграрного продукту в Україні на основі формування системи агроекологічних балансів, ефективного поєднання інтенсивних аграрних технологій, біотехнологій, органічного аграрного виробництва з одночасним розвитком системи державного регулювання.

Ключові слова: агроєкосистема, агроекологічні процеси, агроекологічні технології, якість, екологічна безпечність, державне регулювання.

Шкабара Т.Л., Остапенко А.Ю. ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОИЗВОДСТВА ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТОГО АГРАРНОГО ПРОДУКТА В УКРАИНЕ НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье актуализируются проблемы развития отечественного аграрного хозяйствования на принципах сочетания экономических и экологических доминант с одновременными действенными механизмами их регулирования. Акцентируется внимание к перспективам функционирования агрохозяйственных комплексов, интеграции взаимодействий в развитии агроэкологической системы по составляющим ресурсоиспользования и ресурсовоспроизведения. Рассматриваются вопросы обеспечения условий производства экологически чистого аграрного продукта в Украине на основе формирования системы агроэкологических балансов, эффективного сочетания интенсивных аграрных технологий, биотехнологий, органического аграрного производства с одновременным развитием системы государственного регулирования.

Ключевые слова: агроэкологическая система, агроэкологические процессы, агроэкологические технологии, качество, экологическая безопасность, государственное регулирование.

Shkabara T.L., Ostapenko A.Yu. PROSPECTS OF PRODUCTION OF ECOLOGICALLY CLEAN AGRICULTURAL PRODUCT IN UKRAINE BASED ON STATE REGULATION

The problems of development of domestic agricultural management on the principles of combination of economic and ecological dominants with simultaneous effective mechanisms of their regulation are actualized in the article. The attention is accented to the prospects of functioning of agricultural economic complexes, integration of interactions in the development of agroecological system by components of resource use and resource reproduction. The problems of ensuring the conditions for the production of environmentally friendly agricultural products in Ukraine based on the forming of system of agroecological balances, effective combination of intensive agricultural technologies, biotechnologies, organic agricultural production with the simultaneous development of the system of state regulation are discovered.

Keywords: agroecosystem, agroecological processes, agroecological technologies, ecological criteria, quality, environmental safety, state regulation.

Постановка проблеми. Перспективи розвитку України як сучасної європейської держави пов'язані з реалізацією важливих завдань економічного змісту, зокрема це стосується переходу вітчизняного агропромислового виробництва на нові екологічно орієнтовані й економічно ефективні засади, що з одного боку, корелює із перспективами повноцінного виходу вітчизняного сукупного аграрного продукту на зовнішній ринок, з іншого боку – вимагає відповідності усіх процесів аграрного виробництва та його кінцевих результатів новим ринковим атрибутам, нормативно-технічним параметрам щодо регламентованого рівня якості та екологічної безпечності агропродовольчої продукції. Одночасно важливим є державне регулювання відповідних процесів через такі дієві важелі, як стратегічне планування екологічно орієнтованих економічних процесів у аграрному секторі, результативна екологічна політика, впровадження й підтримка інноваційних методів у різнорівневій системі вітчизняного аграрного господарювання, розробка методологічних рекоменда-

цій щодо екологічного забезпечення й відтворення аграрного виробництва на рівні окремих ринкових суб'єктів.

Враховуючи вищезазначені постулати щодо необхідності та доцільності змін у вітчизняному аграрному середовищі, формування нових відносин, базою яких будуть екологічні доміанти, що дозволить на цій основі формувати якісний та екологічно безпечний аграрний продукт, одночасно сформувані баланси між зростаючими суспільними потребами й константним екологічним відтворенням навколишнього природного середовища, зокрема залученого до аграрної сфери. Такий напрям є актуальним до наукових розробок на даному етапі ринкового розвитку аграрного сектора України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість втілення екологічних пріоритетів у вітчизняному аграрному виробництві однозначно визначається значною кількістю вітчизняних дослідників й окреслюється у багатоаспектних авторських працях та розробках наукових шкіл. Пропонуються окремі

наукові бачення щодо перспектив екологізації системи аграрного господарювання України за рівноправними спрямуваннями та результативними показниками.

Слід відзначити базисний напрям екологічного розвитку вітчизняного аграрного сектора в єдності із загальним соціально-економічним розвитком держави, що відображають концепції екологічного права та законодавства, державна екологічна політика, державна політика екологобезпечного природокористування тощо. Зазначені підходи відображені в працях таких дослідників, як Н. Солов'яненко [1], який відзначає, що в Україні сформовані основи державної політики в еколого-техногенній сфері, створюється нормативно-правова база з урахуванням міжнародних стандартів та потреб сьогодення, підписана значна кількість міжнародних угод щодо природоохоронної діяльності. Науковці Н. М. Андреева, В. А. Козловцева [2] розглядають змістове визначення сутності екологізації агропромислового комплексу, встановлюють закономірності генезису економічної політики держави в умовах екологізації господарської діяльності в АПК. Автор Д. А. Блавацька [3] визначає поняття та юридичні ознаки реформування екологічного законодавства та його змісту, обґрунтовує необхідність комплексного правового інституту для забезпечення екологічної реформи.

Щодо стану та перспектив органічного товаровиробництва в Україні як складових до зрівноваження екологічної ситуації в аграрному господарюванні й одночасної альтернативи до харчової продукції масового споживання, слід відзначити окремі наукові доробки. Для прикладу, дослідник Д. С. Піддубна [4] аналізує економічні та соціальні факти у процесі втілення органічного виробництва в практику вітчизняного господарювання. Науковці Є. В. Нестерук, Я. А. Нестерук [5] розглядають органічне виробництво як складову сталого розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств тощо.

Постановка завдання. Метою авторської роботи є обґрунтування необхідності концептуального оновлення підходів до розвитку системи аграрного господарювання України за обов'язковими екологічними вимірами, розробка пропозицій щодо удосконалення державного регулювання відповідних процесів, ефективного поєднання інтересів держави, окремих суб'єктів господарювання та споживачів аграрного продукту рівня екологічної чистоти, збалансованого ведення аграрних виробничих процесів, що відповідають принципам раціонального природокористування, екологічного відтворення основних сільськогосподарських циклів у землекористуванні, рослинництві, тваринництві, реутилізації використаних ресурсів та екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід соціально-економічного розвитку країни на новий рівень із сучасними високими цінностями, культурними традиціями, прогресивним баченням відповідних процесів є закономірним, еволюційним явищем, що відображається, на рівні економіки України, зокрема її аграрного сектору. Прикладом щодо суттєвого удосконалення системи аграрного господарювання, її органічного поєднання із іншими ринковими суб'єктами на сьогодні є значна кількість економічно розвинених європейських країн, для яких екологічна та соціальна складові стали однозначно переважаючими. Як наслідок, ми спостерігаємо нову культуру ведення аграрного виробництва та споживання в таких країнах, як Німеччина, Швейцарія, Нідерланди, Франція, Чехія, Польща та інших.

Оновлення вітчизняного аграрного сектора в контексті збалансування екологічних та економічних цінностей вимагає формування нових регуляторних механізмів та її підтримки з боку держави. Результатами відлагодженої системи державного регулювання, як засвідчує аграрна практика розвинених європейських країн, є нові ринкові відносини, ефективна взаємодія між окремими підприємницькими структурами аграрного спрямування й формалізованими інституціями, функціями яких є розвиток, підтримка, нормативно-технічне регулювання процесів, пов'язаних із аграрним виробництвом та його відповідністю встановленим регламентам за окремими показниками, зокрема екологічними. Зазначене відображає прогресивні тенденції, що розвиваються сьогодні в соціально-економічному середовищі таких країн й дозволяють виводити на новий рівень взаємодії суспільно орієнтованого аграрного виробництва, екологічного розвитку й одночасного забезпечення високих соціальних запитів населення.

Вищезазначені прогресивні підходи державного регулювання важливо відтворювати в різних формах в Україні в процесі реформування сільського господарства з метою виведення його на нові засади у відповідності до прийнятої на державному рівні Програми сталого розвитку, декларованих до обов'язкового виконання соціально-економічних завдань, зокрема, які стосуються продовольчої безпеки країни, забезпечення населення якісною та безпечною харчовою продукцією, промисловості – відповідною сировиною, формування нових соціальних цінностей, нової культури виробництва та споживання, екологізації суспільних відносин, зокрема у аграрній сфері.

Прикладним аспектом розвитку аграрної системи господарювання у широкому розумінні, реалізацією мотиваційних цілей окремих господарюючих суб'єктів є створення, підтримування на економічно доцільному рівні та часткова реалізація аграрного продукту – сукупності матеріальних носіїв у формі аграрних комплексів, що включають технічні елементи (будівлі, сільськогосподарська техніка, хімічні засоби обробітку, мінеральні добрива тощо), технології, продуктивні сорти рослин, тварин, елементи природного середовища, зокрема ґрунти, водні ресурси, природні й штучно створені агроекологічні системи у формі аграрних ландшафтів та доповнюючих компонентів. Суспільно корисний ефект та одночасно комерційний зиск має реалізація сільськогосподарської сировини та готової аграрної продукції належного рівня якості й безпечності.

Важливими в аграрній системі є екологічні складові, що органічно поєднуються із технічними, організаційними, соціальними тощо, реалізуються у достатньо різноспрямованих господарських формах в Україні та дозволяють створювати аграрний продукт [6; 7]:

- землеробство з різними видами та циклами використання ґрунтових ресурсів, прилеглих територій;
- рослинництво як єдина структура сільського господарських рослинних угруповань та елементів природного середовища;
- тваринництво з інтенсивним способом акумулюванням енергії;
- додаткові аграрні спеціалізації, а саме тепличне господарство, органічне землеробство, органічне рослинництво, бджільництво, риборівництво, квітникарство тощо;
- окремі види підприємницької діяльності в сільській місцевості, зокрема, агротуризм, зелений туризм тощо.

Зазначені складні функціональні аграроекологічні комплекси, з одного боку, є необхідними на рівні суспільства, мають достатню соціально-економічних обґрунтувань щодо своєї доцільності та подальшого відтворення, оскільки йдеться про задоволення потреб населення у продуктах харчування необхідної кількості та якості (продовольча безпека країни) та промисловості у відповідній сировині. З іншого боку, процес аграрного господарювання з позицій його повномасштабності є потенційно екологічно небезпечним, оскільки до нього залучається в тих чи інших формах (прямих або опосередкованих) значна кількість природних ресурсів земельних, водних, атмосферних тощо, відбуваються складні взаємодії в агроекологічних циклах землеробства, рослинництва, тваринництва. Як наслідок, з екологічного погляду, виникають окремі диспропорції, як основні, у формі сукупного аграрного (антропогенного) навантаження на природне середовище, так і супроводжуючі, вираженням яких є окремі порушення природних процесів кругообігу речовин та енергії межах окремих біогеоценозів, агроекосистем різного рівня масштабності та складності.

Елементи аграрних та екологічних взаємодій з позицій ресурсовикористання та ресурсвідтворення систем землеробства, рослинництва й тваринництва як основи ведення повного сільськогосподарського циклу, потребують постійних наукових досліджень та практичного контролювання. Зокрема, важливим є моніторинг реального стану використання природних ресурсів, визначення ступеня екологічного навантаження окремих об'єктів господарювання на основні природні сфери, оцінювання ступеня екологічності відтворення циклів аграрного розвитку на територіальному й локальному рівнях. Зазначені

позиції у створенні аграрного продукту та підтриманні його на екологічному прийнятному рівні визначені нами в порівняльному аспекті у формі аналізу реального ресурсовикористання та необхідного ресурсвідтворення, що відображає основні технологічні процеси в сільському господарстві та авторське бачення перспектив екологічного врегулювання відносин в аграрному середовищі (табл. 1).

Першоосною екологічних навантажень у системі аграрного господарювання слід вважати штучні підходи (менш недосконалі), які в багатьох випадках протидіють природним процесам (апріорі досконалим). Аграрна система в умовах постіндустріального суспільства суттєво ускладнила взаємодії з навколишнім середовищем, витісняючи природні структури й замінюючи їх штучними, створеними людиною. Але такі процеси є необхідними, що відображено у світовій практиці аграрного господарювання, зокрема йдеться про систему рослинництва з її мономерністю щодо використовуваних видів культурних рослин. Для прикладу, зернове господарство України базується на вирощуванні невеликої кількості культур рослин: пшениці, жита, ячменю, сояшнику, кукурудзи, ріпаку тощо. Аналогічні процеси є характерними також для галузі тваринництва, де також переважає невелика кількість видів тварин, зокрема велика рогата худоба, свині, вівці, кози, кролі, птиця та деякі інші. Як наслідок, у багатьох випадках агроекосистеми штучно протистоять природним, породжуючи дисбаланси різного рівня складності, що мають екологічні наслідки у формі забруднення основних природних сфер (атмосферного повітря, природних водойм, ґрунтів), окремих деградаційних процесів (ерозія ґрунтів, засолення, дегуміфікація та інші), суттєве зниження природ-

Таблиця 1

Інтеграційні взаємодії у розвитку аграрної системи господарювання та створенні аграрного продукту

Функціонування агрогосподарських комплексів	
Аграрні складові ресурсовикористання	Екологічні складові ресурсвідтворення
Землеробство	
Використання земельних угідь – різних типів ґрунтів та їх структурних станів, фізичної будови Формування земельного фонду (місцевого, територіального, регіонального) Обробіток ґрунту Агроекологічна взаємодія факторів стану ґрунту та вегетації рослин в системі землекористування Споживання водних ресурсів (природних підземних, ґрунтових вод та наземних водойм), природно-кліматичних умов з метою розвитку системи землеробства та рослинництва як єдиного господарського комплексу	Впровадження системи ґрунтозахисного землеробства Контурно-меліоративна організація землекористування Моніторинг ґрунтів Захист ґрунту від ерозії, протиерозійні заходи в системі землевпорядкування Розширене відтворення родючості ґрунту Підтримання рівня гумусу в ґрунті на агрохімічному й агротехнічно визначеному рівні Необхідність повернення використаних речовин до ґрунту (азоту, фосфору, калію) в процесах утилізації та реутилізації Рекреація земель як буферних станів Біологічне землеробство
Рослинництво	
Штучне створення та підтримання аграрних систем у рослинництві на основі впровадження монокультур (в структурі посівів чи насаджень переважає один або рідше декілька біологічних видів рослин) – зернових, зернобобових, плодовоовочевих тощо Селекційна практика використання продуктивних (за врожайністю та стійкістю до зовнішніх факторів) сортів рослин Обмеження видового різноманіття аграрних культур та загальне зниження видів рослин у межах агроландшафтних комплексів	Підвищення потенціалу відновлення природних екосистем та розширення біорізноманіття Органічне поєднання аграрних ландшафтів та природних екологічних комплексів в межах єдиної структури (окремих господарств, міжгосподарських комплексів, буферних територій) Природоохоронна діяльність у формі нових біотехнологій Впровадження екологічно чистих ресурсо- та енергозберігаючих технологій вирощування культурних рослин Біологічне (органічне) рослинництво
Тваринництво	
Створення тваринницьких комплексів (м'ясопромислових, молокопромислових) Використання продукції рослинництва як кормової бази, технічної сировини Селекційна практика впровадження продуктивних порід сільськогосподарських тварин Використання природних угідь або аграрних екосистем окремих видів (посіви культурних рослин) у бджільництві тощо	Нові технології утримання поголів'я худоби Підвищення рівня механізації робіт та допоміжних процесів у основних галузях тваринництва Удосконалення очисних споруд у тваринницьких комплексах з метою зниження забруднення природного середовища відходами (гній, патогенні мікроорганізми тощо) Утилізація або реутилізація відходів

ного різноманіття, прискорений розвиток шкідників сільськогосподарських культур, бур'янів тощо.

Одночасно слід відзначити приклади позитивних змін у вітчизняному аграрному господарюванні, що пов'язані з удосконаленням окремих елементів екологічних взаємодій на рівні систем землеробства, рослинництва, тваринництва. Для прикладу, на сьогодні державним регулюванням в Україні охоплено організацію землекористування та поступового переведення його в режим екологічної безпеки, проводиться моніторинг ґрунтів за рівнем природно-техногенного навантаження, зокрема складено карти радіаційно забруднених територій, засолених ґрунтів, впроваджуються елементи еколого-економічного оцінювання можливостей землекористування за окремими параметрами, зокрема для органічного землеробства й рослинництва тощо.

Розглянуті процеси відображають «екологічну філософію» постійності та взаємозалежності аграрної і природної сфери, мінливий ступінь «узгодженості-неузгодженості» потоків ресурсів, речовин та енергії між антропогенним й природним середовищем, постійні функціональні протиріччя аграрного та природного циклів, як наслідок – певна «протидія» природного середовища, що потребує формування нових екологічних форм взаємодії (в залежності від агроекологічної ситуації у часовому та просторовому вимірі, відображенням чого є дієвість аграрної системи), усунення постійних екологічних навантажень та формування нових, екологічно зрівноважених та легко відтворюваних форм аграрного господарювання.

В основу нашого бачення удосконалення системи аграрного господарювання, створення конкурентоспроможного аграрного продукту у складних екологічних умовах ми пропонуємо «концепцію балансів», завданням якої буде максимальне поєднання основних технічних, технологічних, організаційних, економічних, екологічних, соціальних процесів та доповнюючих специфікацій господарюючих суб'єктів у межах уніфікованої аграрної системи, прийняття дієвих, екологічно й економічно ефективних рішень (стратегічних й тактичних) з урахуванням комерційних завдань, перспектив подальшого еколого-економічного відтворення господарств, покращення загальної екологічної ситуації, використання для цього різноспрямованих регуляторних механізмів, як внутрішніх, так і зовнішніх, зокрема державної підтримки.

Доцільно запропонувати на рівні окремих вітчизняних господарств та господарських комплексів, з урахуванням комерційних цілей та масштабності їх діяльності, поєднувати два агроекологічних підходи (за умов належного виконання усіх регламентованих нормативно-технічних вимог) – інтенсивні та екстенсивні, що одночасно дозволить забезпечити загальнонаціональні потреби у відповідній сільськогосподарській продукції та сировині, задовольнити економічні інтереси господарюючих суб'єктів та зрівноважувати складну агроекологічну ситуацію:

1. Інтенсивні аграрні технології – йдеться про вирощування основних зернових та зернобобових, технічних, плодовоовочевих культур у рослинництві, утримування поголів'я великої рогатої худоби м'ясних, молочних та м'ясо-молочних порід, дрібної худоби, птиці тощо у тваринництві з метою одержання сільськогосподарської продукції масового виробництва високої якості в необхідній кількості.

2. Екстенсивні аграрні технології – екологічно орієнтовані процеси ведення землеробства, рослинництва, тваринництва, зокрема у формі біотехнологій, органічного аграрного виробництва, що дозволить виготовляти екологічно безпечну продукцію, задовольняти нові потреби суспільства, формувати високу культуру виробництва та споживання в Україні.

Висновки з проведеного дослідження. На основі виконаного аналізу стану та можливостей вітчизняного виробництва аграрного продукту рівня екологічної чистоти та безпечності доцільно стверджувати, що ресурси для господарювання за такими параметрами в Україні є, але необхідно спрямувати їх використання у напрямі поєднання економічної ефективності та екологічної відтворюваності окремими господарюючими суб'єктами. Важливим з таких позицій є розвиток системи державного регулювання як координуючого механізму підтримки ефективності збалансування агроекологічних взаємодій. Подальші наукові дослідження слід направити в русло методичних розробок підвищення рівня інноваційності аграрної системи господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Солов'яненко Н. Державна політика екологобезпечного природокористування / Н. Солов'яненко // Землепорядний вісник. – 2013. – № 5. – С. 48-51.
2. Андреева Н. М. Політика екологізації та активізації економічної діяльності суб'єктів господарювання агропромислового комплексу України / Н. М. Андреева, В. А. Козловцева // Економічні інновації. – 2014. – Вип. 57. – С. 32-42.
3. Блавацька Д. А. Реформування екологічного законодавства України – провідний напрямок державної екологічної політики / Д. А. Блавацька // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2 (8). – С. 5-13.
4. Піддубна Д. С. Економічні та соціальні факти в процесі втілення органічного виробництва / Д. С. Піддубна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 36 (1). – С. 208-213.
5. Нестерук С. В. Органічне виробництво як складова сталого розвитку сільськогосподарських підприємств / С. В. Нестерук, Я. А. Нестерук // Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2015. – Вип. 87 (2). – С. 83-89.
6. Остапенко А. Ю. Еколого-економічні складові розвитку аграрного сектора економіки України в умовах кліматичних змін / А. Ю. Остапенко, Т. Л. Шкабара // Збалансоване природокористування. – № 2. – 2014. – С. 40-44.
7. Шкабара Т. Л. Сучасні напрями управління екологічно безпечною агропромислового виробництва / Т. Л. Шкабара // Матеріали тринадцятої щорічної всеукраїнської наукової конференції «Екологічний менеджмент у загальній системі управління»: збірник тез доповідей, м. Суми, 17-18 квітня 2013 року. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – С. 149-152.